

Miloslav Král a kolektiv: *Věda a řízení společnosti*

Praha 1967, Svoboda, 499 str.

V sérii jedenácti statí a tří příloh různých autorů chce redaktor sborníku M. Král seznámit především politické pracovníky ne-specialisty s interdisciplinárním přístupem k řízení, tak aby byli schopni na potřebné úrovni komunikovat s odborníky při řešení konkrétních úkolů.

Práce je členěna do čtyř oddílů: první se zabývá obecnou problematikou převážně sociologickou a filosofickou, druhý se snaží poskytnout přehled o formálním aparátu novodobého přístupu k otázkám řízení, třetí přináší úvahy o řízení politickém a řízení ekonomiky, poslední pak obsahuje příspěvky z oblasti psychologie a sociální psychologie. Příloha zahrnuje stati speciální povahy.

V úvodní stati *Soudobá společnost a řízení* se M. Král zamýšlí nad scientizací společenských věd promítáním moderních exaktních a racionálních postupů, uvažuje o významu vědy pro praxi, o charakteru a dalších technických možnostech vědeckotechnické revoluce a o jejich společenských důsledcích.

Obecné filosofické a sociologické problémy řízení je název příspěvku V. Tlustého, věnovaného hlavně sociologickým problémům spojeným s novým modelem řízení. Uvažuje se o stochastickém a deterministickém chápání vztahů mezi společenskými jevy, kritizuje se tradiční „nutnostářský“ model řízení a vymezují se společenské podmínky racionálního plánování. Dále se uvádějí základní pojmy sociologie organizace a rozebírají rysy a možnosti různých typů organizačních struktur. Autor rozlišuje strukturu byrokratickou, demokratickou, typ výzkumného ústavu a typ university. V dalším se zabývá významem komunikace a problematikou kolektivnosti řízení v demokratické a byrokratické struktuře. Tuto polemicky zahrocenou pasáž považují za nejpodnětnější část příspěvku. Tlustý ukazuje, jak mechanické uplatnění kolektivního řízení v organizačních strukturách byrokratického nebo profesionálního typu vede k poruchám v jejich fungování.

Škoda, že nezbylo místo pro zmínku o dialektice vzájemných vztahů formální a neformální struktury a jejich důsledcích pro efektivnost organizace. Je to problematika pro řízení jistě významná a bylo by jí snad vhodné věnovat pozornost zde a nikoli — jak se stalo — jen okrajovou poznámku v příspěvku J. Růžičky a O. Matouška. Do-

plnit by si zasloužila k článku připojená bibliografie: nejnovější v ní citovaný pramen je z r. 1963, což (uvědomíme-li si, že sborník vychází v r. 1967) znamená při rychlém vývoji sociologie organizace značné zpoždění. Právě bezprostředně uplynulá léta přinesla hodně významných prací, jmenujme namátkou třeba Marchův *Handbook of Organizations*.

P. Pelikán ve stati nazvané *Kybernetika jako obecný základ řízení společnosti* podává přehledný, hutný a (až na několik výjimek) pro publikum, jemuž je sborník určen, i srozumitelně zpracovaný výklad elementárních pojmů teorie systémů. Kybernetiku definuje podle Klíra a Valacha jako „vědu, která se zabývá jednak studiem chování relativně uzavřených systémů z hlediska jejich informační výměny s okolím, jednak studiem struktur těchto systémů z hlediska informačních výměn mezi jejich prvky“. Kybernetika tak řeší daleko širší okruh otázek než klasická teorie informace a má pro společenské vědy význam především metodický: upozorňuje na nezpracovanou problematiku a vede k netradičním pohledům.

O. Kýn přispěl do sborníku článkem *Společenská aplikace kybernetiky*, v němž navazuje na předchozí obecně orientovanou práci Pelikánovu a snaží se ukázat, jaké novum přináší kybernetický pohled společenským vědám. Úvodem polemizuje s názory, které možnost aplikace popírají, objasňuje, co máme společenskými aplikacemi rozumět, uvažuje o společnosti jako o systému s cílovým chováním a analyzuje v tomto systému některé problémy řízení a rozhodování. Aplikace kybernetiky na společenské vědy spočívá podle O. Kýna v tom, že společenské systémy se studují jako systémy s cílovým chováním, v nichž se zkoumají souvislosti mezi chováním prvků, strukturou a dynamikou, mezi fungováním a utvářením cílů a rozhodovacích procesů, a se zaměřením pozornosti na procesy regulace, řízení a programování. Vztah kybernetiky ke společenským vědám se může projevit buď přímo, kdy příslušná disciplína přechází od zkoumání hmotně energetických vztahů ke zkoumání vztahů informačních, nebo nepřímo, kdy se zorné pole nemění, ale „kybernetizuje“ se metoda výzkumu.

Pojem a možnosti operačního výzkumu v ekonomii, pojem matematické ekonomie a ekonometrie vysvětlují B. Korda a L. Rychníček ve stati *Úloha matematiky při zvědeckém řízení společnosti*. Nedoceňovali bychom však, myslím, možnosti

matematiky, kdybychom její úlohu při vědeckém řízení společnosti redukovali jen na tyto ekonomické aplikace. Především samotného operačního výzkumu lze použít i mimo sféru ekonomiky, kromě toho se však v posledních letech vyvíjí velké úsilí o aplikaci i jiných matematických metod v dalších společenských disciplínách, např. v sociologii, sociální psychologii, demografii a dokonce i v politické vědě, tedy v oborech, které z hlediska řízení společnosti jistě nejsou méně zajímavé než ekonomie. Nechceme tvrdit, že výsledky tohoto úsilí umožňují již všude praktickou aplikaci, zmínka by však rozhodně byla na místě.

Ve stati *Základní problémy politického řízení společnosti* se F. Šamalik zabývá pojmy politika, třída, stát, právo, otázkami demokracie a samosprávy, vztahem mezi zastupitelskými, výkonnými a správními orgány aj. Aktuální je pojednání o vztahu mezi demokracií a odborností, jímž se v jiné poloze zabýval i V. Tlustý a které obsáhleji diskutuje v následujícím příspěvku *Politika, demokracie a vědecké řízení společnosti za socialismu* Z. Mlynář. Oba vidí řešení tohoto vztahu ve sloučení moci s odborností; Mlynář se domnívá, že demokratické principy pak bude možno aplikovat i při řízení specializovaných oblastí společenské dělby práce, kde lze předpokládat, že subjekty demokratického rozhodování jsou odborně kvalifikovány věc posoudit. Mlynářův příspěvek rozvádí řadu dalších otázek spojených s požadavkem racionální politiky socialistického státu.

Obě stati, především však práce druhá, se týkají věci majících pro zásah vědy do řízení společnosti význam klíčový. Nezáleží totiž jen na tom, zda pro tento úkol je způsobila věda, způsobila musí být i druhá strana.

Jejich protějškem v oblasti ekonomické jsou další dva příspěvky o řízení ekonomiky. J. Chlumský pod názvem *Řízení kapitalistické ekonomiky* diskutuje podnětným a nekonvenčním způsobem vymezení cíle výroby v kapitalismu a socialismu a rozebírá, do jaké míry se v současném kapitalistickém hospodářství uplatňuje mechanismus automatické regulace a do jaké míry je doplňován celospolečenskými zásahy. Autor dochází k závěru, že kapitalistická organizace ekonomiky se ukázala natolik přízrakovou, že umožnila celospolečenské zásahy do soukromého sektoru, aniž by se při tom porušily základy kapitalistické sociální struktury a výrobní efektivnost. Stručná úvaha je věnována vývoji kybernetického přístupu k ekonomické problematice a gnoseologickým mezím rozboru řízení ekonomiky.

Hospodářské řízení socialistické ekonomiky je název článku A. Cervinky. Konfrontuje se administrativní a ekonomický model řízení socialistické ekonomiky, analyzuje postavení a úlohu centrálních řídicích orgánů v soustavě ekonomického řízení.

Příspěvek M. Halousky *Funkční analýza člověka ve společnosti* je nejrozsáhlejší, pravděpodobně nejpůvodnější a podle mého názoru i nejproblematictější statí sborníku. Na základě axiomatických předpokladů, že veš-

keré vědomé chování jednotlivce i společenských skupin je cílevědomým uspokojováním jejich vlastních potřeb, dále že jednotlivec i lidské skupiny se snaží uspokojit tyto potřeby v největší možné míře a s minimálním vynaložením energie a že jsou závislí na společnosti i na sobě navzájem jen skrze potřeby, které si umožňují realizovat, konstruuje autor příspěvku obecný funkční model společenského chování nejen jednotlivce, ale i různých společenských struktur. Je použito řady kybernetických analogií a některé úvahy jsou formalizovány matematickou symbolikou. Model se interpretuje a autor se snaží prokázat, že lidské chování mu odpovídá.

V této souvislosti bude vhodné se zmínit o úskalích, na něž obecně naráží aplikace formálních (tj. matematických, kybernetických apod.) modelů v sociologii a některých dalších společenských vědách, snad s výjimkou ekonomie. Předpokladem zavedení modelu je především formulace výchozích axiomů v jazyce příslušné vědy. Tato axiomata jsou však vždy zjednodušením skutečnosti a čím obecnější povahy je model, tím více toto zjednodušení ohrožuje jeho adekvátnost. Dalším krokem by měl být překlad výchozích axiomů z jazyka společenské vědy do jazyka formální disciplíny na základě jednoznačných přiřazení. Zde však narážíme obvykle na nesrovnatelnost obou jazyků: přesný jazyk formální disciplíny nemá adekvátního partnera na straně společenské vědy. Zavedení většiny pojmů formálních věd mimoto běžně předpokládá kvantifikaci, což je často opět kámen úrazu jednak pro omezené možnosti kvantifikace ve společenských vědách vůbec, jednak pro nepropracovanost kvantifikačních postupů. Výsledkem pak často bývá, že přeložit se podaří jen pojmy velmi obecné, že přiřazení není jednoznačné a že se nepodaří najít protějšky k řadě pojmů formální vědy vyžadujících kvantifikaci. A protože tyto pojmy jsou obvykle základem jejího aparátu, znamená to, že tento aparát je pro model nevyužitelný. Jinými slovy, model se redukuje na soustavu vágních analogií. Jindy se bez ohledu na společenskou empirii uměle a ad hoc konstruují různé pojmy, obvykle ukazatele, s nimiž se sice matematicky operovat dá, které pak ale nelze kloudně interpretovat.

Konečně by model měl být obohacen z poznatkového fondu formální vědy, zpětně interpretován do jazyka vědy společenské, která v z něho měla získat poznatky v jejím vlastním systému neobsažené, a posléze verifikován konfrontací se skutečností. Byli však model vytvořen některým ze způsobů, o nichž jsme se zmínili výše, zůstane buď jen ve fázi překladu, aniž by byl schopen dalších operací, nebo jej nelze interpretovat, nebo interpretace přimáší zjištění z hlediska společenské vědy banální. V každém případě pak není způsobitelný verifikace.

Tato úvaha nechce být výrazem pesimismu, pokud jde o možnosti tvoření matematických a jiných formálních modelů v sociologii. Chce však upozornit, že pro jejich aplikaci musí být vytvořeny předpoklady, k nimž

v první řadě patří přesný, jednoznačný a obvykle i kvantifikovatelný pojmový aparát na straně společenské vědy, a že aplikace formálních modelů — a tedy i „matematizace“ nebo „kybernetizace“ sociologie — je seriózní jen v té míře, v jaké jsou tyto podmínky dodrženy. Na důkaz bychom z literatury posledních let mohli citovat příkladů víc než dost. C. Cherry ve své knize *On Human Communication* o této věci před deseti lety napsal: „V pojednání tohoto druhu je příliš snadné sklouznout do mihavých všeobecností; užívat termínů jako element, entita, vztah, struktura, vzorec, jimiž můžeme nazpat tak mnoho, ale říci tak málo. Je to především přesnost, čeho je zapotřebí ve společenských vědách; potřebujeme poznávat vztahy jako matematické a statistické, ale bůh ví, jak snadno se to řekne, ale jak nesmírně obtížné a pracné je získat potřebné údaje a formulovat společenské zákonitosti.“

Úskalím, o nichž jsme se zmínili, se ve svém příspěvku podle mého názoru nevyhnul ani M. Halouska. Přes, nebo snad právě pro své obdivuhodné úsilí dát veškerému společenskému chování důsledný a jednotný funkční základ a popsat toto chování pravidly téměř fyzikální povahy se dostal do polohy příliš zjednodušujících a empiricky neověřitelných spekulací. Pochybná je především snaha převést všechno chování jednotlivce i společenských skupin na jediného společného jmenovatele, ať už jím je cokoliv. V diskutované stati je tímto společným jmenovatelem úsilí o realizaci vlastních potřeb. Osud této koncepce závisí na způsobu vymezení pojmu „potřeba“; pokusíme-li se mu přiřadit jakýkoliv určitý význam, např. potřebu ekonomická nebo fyzická atd., dostáváme redukci skutečnosti, která by snad byla únosná pro model vysvětlující chování člověka v některých speciálních situacích, např. jeho chování jako spotřebitele, nikoli však pro model lidského chování jako takového. Autor modelu jde při vymezení pojmu „potřeba“ druhou cestou, nechává jej totiž v podstatě nevymezeným. „Potřebou“ je pro něho každá pohnutka vědomého lidského chování; rozeznává „potřebu činnosti“ a „potřebu nečinnosti“, potřebu jednat ve vlastní prospěch a potřebu prospívat společnosti, atd. „Potřeba“ je prostě zaklínadlem, které chce vysvětlit všechno a nevysvětluje proto nic. Maně v této souvislosti přichází na mysl Sorokinova kritika instinktivistické školy v *Sociologických naukách přítomnosti*.

Ze se tento model opravdu pohybuje pouze v úrovni neurčitých analogií, by se prokázalo při pokusu o jeho empirické ověření. Většina pojmů, z nichž je vybudován, by pravděpodobně nesnesla konfrontaci se skutečností: jak bychom asi svedli určit „množinu všech požadavků“ určitého jednotlivce a „stupeň jejich důležitosti“ (je důležitější „potřeba činnosti“ nebo „potřeba útlumu“?), „stupeň altruismu“, požadavky „reálné“, „realizovatelné“ a „potenciální“ atd.? Tento model nelze empiricky ověřit a z něho vyvozené ukazatele, jako „míra závislosti“ jednoho jedince na druhém nebo „míra efek-

tivnosti závislostních společenských vztahů“, a „zákonitosti“, jako obecná tendence maximálního uspokojování vlastních potřeb nebo vynakládání minimální energie při jejich realizaci, zůstávají pouhými konstrukcemi.

V kritice by bylo možno pokračovat. Budme však spravedliví: příspěvek M. Halousky vyniká původností, vzbuzuje respekt svou logickou stavbou a řadou elegantních myšlenek. Jestliže podle mého mínění nedokázal splnit vytčený cíl, bylo to pro neřešitelnost úkolu. Kdyby se byl omezil na analýzu jen některé úzce určené — nejspíše ekonomické — činnosti, mohl přinést plodné výsledky. Zdá se, že čas obecných formálních modelů v sociologii ještě nenastal, pakliže ovšem již jednou provždy počátkem tohoto století neskončil.

Poslední stať z pera J. Růžičky a O. Matouška je nazvána *Psychologické aspekty vědeckého řízení*. Hovoří o přístupu psychologie k řízení, stručně charakterizuje individuální a sociální psychologii a zabývá se pak rozбором řízení jednak na úrovni systému člověk—stroj, jednak na úrovni řízení výrobního útvaru. Tato poslední část se kromě psychologických požadavků na vedoucího pracovníka zabývá hlavně sociálně psychologickou a sociologickou problematikou společenské struktury výrobního útvaru a základní pracovní skupiny. Připojen je odstavec o personální politice.

Příloha obsahuje velmi speciální stať M. Jaurise *Soudobé řízení a logika*, jejímž jádrem je výklad o použití výrokové logiky v automatizační technice, hezky sestavený příspěvek P. Pelikána *Samočinné počítače, jejich funkce, programování a použití* a článek V. Lamsera *Sociologie a poznávání společenské skutečnosti*. Lamserův příspěvek zahrnuje krátkou úvahu o roli informace v řízení společnosti a jeho hlavní náplň tvoří stručná informace o logice, procedurách a technických sociologického výzkumu.

Sestavit sborník, který by na pěti stech stránkách ukázal, jak mohou různé vědy přispět k řízení společnosti, bylo jistě nesnadným a nikoli jednoznačně řešitelným úkolem. Práce, kterou máme před sebou, informuje nejvíce o roli vědy v řízení procesů ekonomických; pokouší se o aplikaci kybernetického pohledu a věnuje mnoho úvah problematice nové soustavy.

Bylo by však chyba, kdyby čtenář nabyl dojmu, že úloha vědy při řízení společenských procesů se redukuje jen na tuto tradiční oblast. Zvykli jsem si uvažovat o plánování jen v ekonomickém smyslu a unikám, bohužel často i v praxi, že plánovat, a tedy i řídit, je možné a nutné i mnoho procesů jiných, jako např. populační vývoj, osídlení, využívání volného času apod. K těmto věcem, které nelze redukovat jen na jejich ekonomický aspekt, může věda, a to především sociologie a demografie, říci také své slovo a je škoda, že zmínka o tom ze sborníku jaksi vypadla.

S problematikou řízení společnosti souvisí i další důležité téma, kterého se práce nedotýká: totiž otázky veřejného mínění a pro-